КИЧИК ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИК КАТЕГОРИЯСИНИНГ МАЗМУН- МОҲИЯТИ ВА УНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТИ

Акмал Ёриевич Останов

Қарши Давлат университети,
Қашқадарё вилояти, Ўзбекистон

ostanov@mail.ru

Аннотация. Кичик ва хусусий тадбиркорлик жаҳон мамлакатлари иқтисодиётида борган сайин катта аҳамиятга эга бўла бормоқда. Халқаро тажриба кичик ва хусусий тадбиркорликнинг янги иш жойлари яратиш орқали иқтисодий ўсишга таъсири жуда муҳимлигини кўрсатади. Айниқса иқтисодий тараққиётнинг хизмат кўрсатиш ва ахборот технологиялар томон ривожлана бориши билан бу корхоналарнинг роли ортмоқда. Кичик ва хусусий корхоналар янги техника ва технологиялари жадал жорий қилинадиган, бошқаришнинг илғор усуллари тезкорлик билан қўлланадиган ва қисқа муддатларда самара келтирадиган иқтисодий субъектларга айланмоқда.

Дарҳақиқат, кичик ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш орқали аҳолини иш билан таъминлашнинг иқтисодий ўсишдаги аҳамияти бекиёсдир. Хусусан, тадбиркорлик, нафақат республика, балки вилоятлар ижтимоий-иқтисодий ҳаётида ҳам катта аҳамиятга эгадир. Тадбиркорлик бозор муносабатларини тараққий эттиришда, иқтисодиётнинг барқарорлигини таъминлашда, мамлакатимиз ва хориждан сармоялар жалб қилишда, шунингдек, аҳолининг иш билан бандликка бўлган ўсиб бораётган эҳтиёжларини таъминлашда битмас-туганмас имкониятлар манбаидир.

Зеро, кичик ва хусусий корхоналарнинг келиб чиқиши турли хил таркибдаги мураккаб эҳтиёжлар мажмуасининг инъикосидир, улар биринчи галда, мамлакат иқтисодиётини бозор рақобатига таъсирчан ва унга бардош бера оладиган корхоналарни кўпайтириш зарурати билан; иккинчидан, кичик ва хусусий бизнес субъектлари аҳолини меҳнатга жалб қилишнинг энг арзон, афзал ва устивор усули эканлиги билан ажралиб туради.

Мақолада тадбиркорликнинг юзага келиш ва шаклланиш қонуниятлари умумлаштирилди. Хусусан, ходимлар сони билан бирга ишлаб чиқариш кўрсаткичларига ҳам асосланувчи мезонларнинг вужудга келиши кичик ва хусусий тадбиркорликнинг иқтисодий тараққиётнинг муҳим ҳодисасига айланишига сабаб бўлганлиги аниқланди. Шунга кўра, кичик ва хусусий тадбиркорлик тавсифларини ҳар иккала мезондан фойдаланиб такомиллаштириш таклиф қилинган, “тадбиркорлик” ва “тадбиркор” тушунчасининг иш билан бандликка тадбиқан янги, такомиллаштирилган таърифи баён этилган.

Мақола кириш, мақсад ва вазифа, усуллар, натижа ва мулоҳазалар ҳамда хулосадан иборатдир.

Калит сўзлар: Иш билан бандлик, самарадорлик, меҳнат унумдорлиги, янги иш жойлари, микрофирма, кичик корхона, кичик ва хусусий тадбиркорлик.

СУЩНОСТЬ КАТЕГОРИИ МАЛОГО И ЧАСТНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И ЕГО СПЕЦИФИЧНОСТИ

Аннотация. Малое и частное предпринимательство приобретает все большее значение в мировой экономике. Международный опыт показывает, что влияние малого и частного предпринимательства на экономический рост за счет создания новых рабочих мест очень важно. Роль этих предприятий возрастает, особенно по мере развития экономики в направлении услуг и информационных технологий. Малые и частные предприятия становятся экономическими субъектами, где быстро внедряются новые методы и технологии, быстро применяются и эффективны передовые методы управления в краткосрочной перспективе.

Действительно, роль занятости в экономическом росте через развитие малого и частного предпринимательства неизмерима. В частности, предпринимательство играет важную роль не только в социально-экономической жизни республики, но и в регионах. Предпринимательство является источником бесконечных возможностей для развития рыночных отношений, обеспечения стабильности экономики, привлечения инвестиций из внутренних и иностранных источников, а также удовлетворения растущих потребностей населения в сфере занятости.

Действительно, происхождение малых и частных предприятий является отражением сложного набора потребностей различного состава, в первую очередь из-за необходимости увеличения числа предприятий, которые могут влиять и выдерживать рыночную конкуренцию в экономике страны; во-вторых, он характеризуется тем, что малый и частный бизнес являются самым дешевым, предпочтительным и предпочтительным методом набора населения.

В статье обобщены законы возникновения и формирования предпринимательства. В частности, было установлено, что появление критериев, основанных на количестве работников, а также производственных показателях, сделало малое и частное предпринимательство важным явлением экономического развития. Соответственно, предлагается улучшить характеристики малого и частного предпринимательства, используя оба критерия, и новое улучшенное определение понятий «предпринимательство» и «предприниматель», применяемых к занятости.

Статья состоит из введения, целей и задач, методов, результатов и комментариев, а также заключения.

Ключевые слова: малое и частное предпринимательство, разновидность собственности, занятость населения, предпринимательство, экономика труда, частное предприятие, потребность, эффективность, производительность труда, конкурентная среда, новые места работы, микрофирма, малое предприятие.

THE ESSENCE OF THE CATEGORY OF SMALL AND PRIVATE ENTREPRENEURSHIP AND ITS SPECIFICITY

Abstract. Small and private entrepreneurship is becoming increasingly important in the world economy. International experience shows that the impact of small and private entrepreneurship on economic growth through the creation of new jobs is very important. The role of these enterprises is growing, especially as economic development progresses towards services and information technology. Small and private enterprises are becoming economic entities where new techniques and technologies are rapidly introduced, advanced management methods are rapidly applied and effective in the short term.

Indeed, the role of employment in economic growth through the development of small and private entrepreneurship is immeasurable. In particular, entrepreneurship plays an important role not only in the socio-economic life of the republic, but also in the regions. Entrepreneurship is a source of endless opportunities for the development of market relations, ensuring the stability of the economy, attracting investment from domestic and foreign sources, as well as meeting the growing employment needs of the population.

Indeed, the origin of small and private enterprises is a reflection of a complex set of needs of different composition, primarily due to the need to increase the number of enterprises that can influence and withstand market competition in the country's economy; second, it is characterized by the fact that small and private businesses are the cheapest, preferred, and preferred method of recruiting the population.

The article summarizes the laws of emergence and formation of entrepreneurship. In particular, it was found that the emergence of criteria based on the number of employees as well as production indicators has made small and private entrepreneurship an important phenomenon of economic development. Accordingly, it is proposed to improve the characteristics of small and private entrepreneurship using both criteria, and a new, improved definition of the concept of "entrepreneurship" and "entrepreneur" applied to employment.

The article consists of an introduction, goals and objectives, methods, results and comments, and a conclusion.

Key words: small and private business, a version of the property, employment of the population, business, economy of work, private enterprise, need, efficiency, labour productivity, the competitive environment, new places of work, microfirm, a small enterprise.

Кириш

Халқаро Меҳнат ташкилотининг маълумотларига кўра, Ер шарининг жами 3 миллиард кишидан иборат меҳнатга яроқли аҳолисининг тахминан 30 фоизи қисман иш билан банд, 186,9 миллион меҳнатга қобилиятли аҳоли эса ишсизлар ҳисобланади.[21,21-42] Бундай вазият, шубҳасиз, инсоният фаровонлиги йўлидаги катта тўсиқлар мавжудлигини билдиради, дунё аҳолисининг меҳнатга жалб қилинганлик даражаси етарлича эмаслигидан дарак беради ва иш билан бандлик муаммосини ҳал қилиш бутун

дунё мамлакатларидан янги, ўзига хос йўللари ахтариб топишни талаб қилади.

Технологик тараққиёт ва кейинги даврда ҳаммага маълум бўлган глобаллашув жараёни бу борада янгидан янги муаммоларни келтириб чиқармоқда. Жаҳон иқтисодиётида интеграцияланиш жараёнлари тезлашмоқда, рақобат муҳити янада умумийлашмоқда ва кескинлашмоқда, натижада аҳоли бандлиги масалаларини ҳал қилиш борган сари мушкуллашмоқда. Бир вақтнинг ўзида замонавий иқтисодий тенденциялар иқтисодий ўсиш ва иш жойлари яратишда янгидан янги

имкониятларни очиб бермоқда. Жаҳон иқтисодиёти ва аҳолиси бандлигининг таркиби энди нисбатан тезроқ ўзгармоқда. Дунё мамлакатларининг глобаллашув оқимлари, қонуниятлари шуни кўрсатмоқдаки, ҳозирги замон тараққиёти ва аҳолини иш билан таъминлашнинг замонавий муаммоларини ҳал қилишнинг энг самарали ва оқилона йўли – тадбиркорликни ривожлантиришга кенг имкониятлар яратиб беришдан иборатдир.

Ривожланган “...мамлакатлар тажрибаси шундан далолат берадики, кўп масалаларни ҳал этишда, биринчи галда, аҳоли турмуш даражасининг доимий равишда юқори бўлишини таъминлашда, аввало, кичик ва ўрта бизнесни, хусусий тадбиркорликни жадал ривожлантиришни рағбатлантирадиган давлат сиёсатини амалга ошириш орқали эришилади”.[6] Кичик ва хусусий тадбиркорликнинг мўъжизакор қудрати натижасида Германия иқтисодиётида кичик ва хусусий бизнес улуши урушдан кейинги йиллардан бугунга қадар 10 фоиздан 65 фоизга кўтарилди; Америка Қўшма Штатлари иқтисодиётининг асосини, бугунги кунга келиб, кичик ва хусусий тадбиркорлик ташкил этиб, унинг салмоғи сўнги 40 йил давомида мамлакатда ишлаб чиқиладиган ялпи ички маҳсулот ҳажмининг 10 фоизидан 52 фоизига ўсди; Европа Иттифоқида эса иш билан банд аҳолининг 70 фоизи, Японияда бўлса 80 фоизи шундай корхоналарда ишлайди.[6]

Ўзбекистонда бу соҳада кенг қамровли ишлар амалга оширилмоқда. Соҳани тараққий эттириш учун мамлакатимизда йил сайин таъсирчан чоралар кўрилмоқда. Жумладан, мамлакатимизда Ўзбекистон Республикасининг 2017-2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегияси асосида бу соҳада улкан ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Тадқиқот юзасидан

амалга оширилган таҳлиллар шуни кўрсатадики, Ўзбекистонда тадбиркорликнинг ривожланиши бўйича ишга солинмаган имкониятлар кўп эканлигини қайд этишимиз лозимдир.

Мавзунинг долзарблиги шундан иборатки, кичик ва хусусий тадбиркорлик аҳамиятининг узлуксиз орта бориши тенденцияси Ўзбекистон ва мамлакатдаги вилоятлар иқтисодиётида ҳам кузатилмоқда. Бироқ, кичик ва хусусий корхоналар ривожланиш тенденцияларида ўсишга мойиллик кузатилса-да, ҳозирча уларнинг инвестиция салоҳияти ҳали паст. Бу корхоналарнинг тармоқ таркибидан кўринадики, уларнинг аксарият миқдори ноишлаб чиқариш ва олиб-сотиш бўйича ихтисослашгани каби инвестиция қуввати ҳам кўпроқ савдо ва умумий овқатланиш сингари товар айлануви (ишлаб чиқариш эмас) соҳаларига сарфланмоқда. Юқоридагиларни инобатга олиб, кичик ва хусусий тадбиркорлик категориясининг мазмун-моҳиятини ўрганиш жуда муҳимлигини ва бу борада муаллиф томонидан ишлаб чиқилган тадбирлар соҳанинг тараққиётида етарлича аҳамиятга эга бўлиши мумкинлигини кўрсатади.

Мақсад ва вазифалар:

- кичик ва хусусий тадбиркорлик, уларда иш билан бандлик ва шунга алоқадор бошқа иқтисодий категорияларининг мазмунини ёритиб бериш;
- аҳолининг кичик ва хусусий тадбиркорлик соҳаларида иш билан бандлиги ва иқтисодий ўсиш кўрсаткичлари орасидаги ўзаро алоқадорлик ва ўзаро таъсир даражасини ўрганиш;
- янги иш жойлари яратишда кичик ва хусусий тадбиркорликнинг аҳамиятини ўрганиш;

- кичик ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан ва ҳудудларда тартибга солишни такомиллаштириш йўллари аниқлаш;
- кичик ва хусусий тадбиркорликда аҳолини иш билан таъминлашнинг иқтисодий-меъёрий асосларини ривожлантириш бўйича таклифлар тайёрлаш.

Усуллар:

Анализ ва синтез, қиёсий таҳлил, социологик сўровнома, илмий далиллаш.

Натижалар ва мулоҳазалар:

Мавзунинг долзарблигини асослаш ва ижтимоий аҳамиятини баҳолашда Ўзбекистон республикасида тадбиркорликни таркиб топтириш ва ривожлантиришга оид меърий ҳужжатлар, бозор иқтисодини шакллантириш ва ривожлантириш бўйича И.Каримов ва Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев томонидан таклиф қилинган тамойиллар, концептуал ёндошувлар, йўриқномалар, бозор иқтисоди қарор топишининг умумий ва Ўзбекистон моделига ҳос бўлган иқтисодий қонуниятлари, меҳнат иқтисоди ва соҳа олимлари, мутахассисларининг назарий ва услубий илмий ишланмалари назарий-методологик асос вазифасини ўтайди.[6; 3,3-22; 3,233-295; 5,4-40]

Шунингдек, мақолани тайёрлаш жараёнида Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, маърузалари, нутқлари, қонунлар, Вазирлар Маҳкамасининг қарорларидан фойдаланилди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг учинчи бўлими, 12-бобидаги “Жамиятнинг иқтисодий негизи”ни хилма-хил мулк шакллариининг ташкил этилиши, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7- февралдаги Фармони билан тасдиқланган “Ҳаракатлар стратегияси”нинг учинчи:

“Иқтисодий янада ривожлантириш ва либераллаштириш”деб номланган устувор йўналишлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 22 декабрдаги, 2018 йил 28 декабрдаги, 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга Мурожатномаси, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва ҳимоя қилиш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони, Ўзбекистон Республикаси “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантириш тўғрисида”ги қарори ва бошқа меърий-ҳуқуқий ҳужжатлар ўрганилди.

Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш бўйича миллий иқтисодий мактаби олимлари М. Абдусаломов, К. Абиркулов, Н. Аимбетов, Т.М. Ахмедов, Ш. Имомов, Б. Рузметов, А.М. Содиков, А. Солиев, А.М. Кодиров, А.А. Каюмов, Ф.Т. Эгамбердиева бошқалар эришган илмий натижалар мамлакатимизда тадбиркорликни ривожланишини ўрганишда муҳим аҳамият касб этади. Мамлакатимизда тадбиркорлик фаолиятини тадқиқ қилишнинг назарий-услубий асосини, ҳудудий ишлаб чиқариш комплекслари, иқтисодий раёнлаштириш, ишлаб чиқариш кучларини жойлаштириш ва ривожлантириш концепциялари ташкил этади.

Ривожланган мамлакатлар иқтисодий адабиётларида тадбиркорлик фаолияти муаммоларига катта аҳамият берилган. Бу муаммони ўрганишга Л.Аллен, Р. Акофф, С.Л.Брю, Ж.Веттон, Э.Ж. Долан, П.Друкер, Д. Линдсей, К.Р. Макконелл, К.Ховард ва бошқалар катта ҳисса қўшганлар.

Ушбу масалалар МДҲ мамлакатлари иқтисодчи олимлари асарларида ҳам кенг таҳлил қилинган, жумладан Л.И.Абалкин, А.О.Блинов,

Э.П.Горбунов, Б.Р.Ичитовкин,
Н.П.Лшиналар тадқиқотларини ажратиб
кўрсатиш лозим. Ўзбекистонда
тадбиркорликни ривожлантиришнинг
назарий ва амалий муаммолари
С.Ғуломов, А.Вахобов, Й.Абдуллаев,
С.Э.Вохидова, Б.А.Эркаев,
Н.М.Махмудов, М. Шарифхўжаев,
В.М.Шепелев, М.Л.Турсунхўжаев,
О.Х.Хикматов, Т.Эргашев, О. Арипов
каби олимларимиз тадбиркорлик ва
кичик бизнесни ривожлантиришнинг
назарий ва услубий томонларини
ёритишда ўз хиссаларини қўшишган.

Шунингдек, кўплаб олимларимиз
бу соҳада катта илмий салоҳиятга
эгадирлар ва чуқур тадқиқотлар олиб
бормоқдалар. Айниқса, мамлакатимиз
илмий мутахассислари орасида
тадбиркорлик соҳасида ишчи кучидан
фойдаланиш ва уни бошқариш бўйича
Қ.Х.Абдурахмонов, Э.Х.Махмудов,
Й.В.Вороновский, Ш.Н.Зайнутдинов,
Л.П.Максакова, Р.Б.Муртазина,
А.Ф.Расулов, Г.К.Саидова, А.Сотволдиев,
Р.А.Убайдуллаева, М.Л.Турсунхўжаев,
З.Й.Худойбердиев, Ш.Р.Холмўминов,
Н.Хўжаев, А.М.Қодиров ва
бошқаларнинг тадқиқотларини ажратиб
кўрсатиш мақсадга мувофиқ. Хорижлик
олимлардан А.А.Никифорова,
Й.Г.Одегов, Г.Э.Слезингер, Р.С.Смит,
Р.Ж.Эренберг ва бошқа у ёки бу
жиҳатдан кичик ва хусусий
тадбиркорликни ва бу борада иш билан
бандликни ўрганган мутахассис ва
олимларни шулар жумласига киритиш
мумкин.

Юқорида номлари зикр этилган
олимларнинг бу соҳадаги хизматлари
беқиёсслигини яна бир бора таъкидлаган
ҳолда ҳали кичик ва хусусий бизнес
соҳасида иш билан бандликнинг битмас-
туганмас имкониятлари ва қатламлари
етарли даражада ўрганилмаганлигини,
хусусан бу корхоналардаги иш билан
бандликни тартибга солиш хусусиятлари
ва йўналишларини, макро ва маҳаллий

даражада кичик ва хусусий корхоналарда
персонал меҳнатидан самарали
фойдаланиш, ишга жойлаштириш орқали
ходимларни ижтимоий муҳофаза қилиш,
уларнинг меҳнатини нормалаш,
иқтисодиёт тармоқларида ишчи кучининг
сифат ва миқдор таркибидаги салмоғини
ошириш, бу жабҳага мутахассислар ва
малакали ишчи кучини тайёрлаш ва
бошқа кўплаб масалалар чуқур тадқиқ
қилиниши айтиб ўтиш керак.

Кичик ва хусусий тадбиркорлик категориясининг мазмун- моҳияти ва унинг ўзига хос хусусияти

Кичик ва хусусий тадбиркорлик
категориясининг ижтимоий-иқтисодий
мазмунини ёритиб беришда унинг келиб
чиқиши, иқтисодий, ҳуқуқий-ташқилий
мазмунини ва тарқалувчанлик
хусусиятларини ўрганиш устивор
аҳамиятга эга.

Чунки, иқтисодий ходисанинг
келиб чиқишини ўрганиш
ўрганилаётган воқеа тўғрисида зарур
тасаввурга эга бўлиш,
кейин эса уни бошқариш ёки тартибга
солиш тўғрисидаги тегишли ҳулосаларга
келиш имконини беради.

Бизнинг назаримизда, кичик ва
хусусий корхоналарнинг келиб чиқиши
биринчи галда шундай фаолиятга бўлган
эҳтиёж билан белгиланади. Чунки,
заруратсиз бундай субъектларни ташкил
қилишнинг ҳождати бўлмасди. Таҳлиллар
шуни кўрсатадики, кичик ва хусусий
корхоналарни ташкил қилиш кўплаб
мамлакатларнинг умумжаҳон савдо ва
ишлаб чиқариш жараёнига қўшилиши
оқибатида фойда олиш имкониятларини
кўпайтириш зарурати билан боғлиқ.
Аниқроқ қилиб айтилганда, бундай
корхоналар иккита асосий фактор
асосида юзага кела бошлаган: 1) жаҳон
бозорининг борган сари фаоллашуви ва
классик бозор мамлакатлардан ташқари
янада кўпроқ мамлакатларнинг унга
қўшилиши орқали конкуренция

муҳитининг кенгайиши ва кучайиши; 2) кўпроқ фойда олиш учун корхона (ферма) ички имкониятларидан фойдаланиш.

Саноат соҳасидаги илғор техник-технологик ўзгаришларининг транспорт соҳасида қўлланилиши (хусусан, тез юрар транспорт турларининг кашф этилиши) эса жаҳон бозоридаги алоқаларнинг кучайишига, иқтисодий муносабатларнинг амалга ошиши учун кетадиган вақт (муддат)нинг камайишига, шунинг ҳисобига турли алоқалар ҳажмининг кўпайишига олиб келди. Бутунжаҳон эса жаҳон бозорида рақобат муҳитининг кучайишини келтириб чиқарди.

Иқтисодий назариянинг бугунги кунда эришилган ривожланиш даражасидан хулоса қилиш мумкинки, барқарор рақобатли мувозанат шароитида ишлаб чиқаришнинг ҳар-бир омили, жумладан, меҳнатни ёлловчи меҳнати (иш берувчи) учун тўлов унинг (ҳисобига яратилган) қўшимча маҳсулотининг пулдаги қийматига тенг. Тадбиркорга (ишлаб чиқаришни амалда юритувчига) эса ҳеч қандай қолдиқ қолмайди ва фойда нолга тенг. Шу билан бирга, фойдага (тўғрироғи, унинг мансабига) нисбатан бошқа нуқтаи назар ҳам мавжудлигини эслайлик. Унга кўра, ноаниқлик ва таваккаллик асосида ишлаб чиқаришни “ташқил қилиш” ёки “тадбиркорлик” билан боғлиқ фаолият фойданинг бирламчи манбаидир. Бу Маршаллнинг қўшимча меҳнат унумдорлиги стандарт назариясига мувофиқдир.

Шу ерда “соф фойда” тушунчасига аниқлик киритишимиз зарур. Адам Смит замонидан бошлаб ҳозиргача соф фойда дейилганда тушумдан барча харажатлар олиб ташлангандан кейин қоладиган қолдиқ тушунилади. Шу билан бирга соф фойда қандайдир ишлаб чиқариш омилининг мавжудлигини таъминлашга мўлжалланмаганлигини ҳам назарда

тутиш керак. Соф фойдани ҳар бир корхона ҳар хил даражада олади, баъзи корхоналар эса унга мутлақо эга бўлмаслиги мумкин. Баъзи корхоналарнинг бошқаларига нисбатан кўпроқ соф фойда олиши тадбиркорларнинг менежерлик талантига, мураккаб бозор муносабатларида енгиб чиқишига боғлиқ. Натижада кўпроқ фойда олишга эришган тадбиркорлар иш ҳақи ёки бошқа кўринишда кўпроқ фойда олишга лойиқдирлар. Шу маънода олганда соф фойда меҳнат ҳақининг ўзгарган шаклидир.

Агар тадбиркорликни алоҳида ишлаб чиқариш фактори сифатида қарасак, у ҳолда унинг ҳисобига олинадиган қўшимча маҳсулотни соф фойдага тенглаштириб бўлмайди. Чунки, соф фойда ё қандайдир факторнинг қўшимча маҳсулоти бўлиши керак, ёки қолдиқ миқдор бўлиши керак. Биз ҳозиргина хулоса қилдикки, тадбиркорликнинг қўшимча маҳсулоти соф фойда бўлиши мумкин эмас, чунки у қолдиқ қийматдир.

Кейинги икки асрда иқтисодиёт илми ишлаб чиқаришнинг учта фактори бор, деган фикрга суянган эди: ер, меҳнат, сармоя. Йигирманчи асрда учта бирликка (триадага) яна бир омил қўшилди - ахборот омили сармоя қўшимча қиймат яратиши мумкинлиги тўғрисида сўз юритишнинг ҳожати ҳам йўқ. Бироқ баъзи иқтисодчиларнинг (масалан, Эджуорт) фикрига кўра тадбиркорлик ҳам ишлаб чиқариш омили сифатида ҳисобланиши керак. Шунини айтиб ўтиш керакки, бу фикр иқтисодчилар томонидан ўтказилган тадқиқотлар натижаларига кўра ўз тасдиғини топмади. Бунинг асосий сабаби - тадбиркорлик ишлаб чиқариш факторларига таалукли бўлган мезонлар талабларига жавоб бермайди. Бу мезонлар иккита: 1) ишлаб чиқариш фактори чексиз бўлинувчан ва 2) қатий

бир хил (ўхшаш) бўлиши керак. Бу мезонларни тадбиркорликка нисбатан қўллаб бўлмайди.

У ҳолда тадбиркорлик нима? – деган савол юзага келади.

Дастлабки бора “тадбиркорлик” тушунчасидан илмий мақсадларда фойдаланиш Адам Смитнинг “Халқлар бойлиги” асарида учрайди ва ўша замон учун етарли даражада изоҳлаб берилган. Иқтисодиёт соҳасидаги машҳур бу асарнинг ёзилишига туртки берган сабаблардан бири А.Смит замонасида юз берган саноат инқилоби ҳисобланади. Маълумки, “Халқлар бойлиги”нинг охириги нашри 1784 йили чиққан бўлиб, шу даврга келиб Ж.Харгвиснинг тўқув машинаси, Р.Аркрайтнинг сув машинаси, Жеймс Уаттнинг буғ машинаси ва бошқа йирик ихтиролар таъсири остида қатор тармоқларда (тўқимачилик, кончилик ва б.) саноат инқилоби амалга ошаётган эди.

Бу асарда А.Смит шунинг таъсирида тадбиркорликка умумий таъриф бериш билан бирга ҳозирги даврда долзарб бўлган қимматли фикрлар билдирган. Хусусан, у тадбиркорлар фаолиятига аралашуш уларнинг хусусий мулкчилик ҳуқуқини поймол этиш бўлади, деган фикрни мутлақо ёкламайди. Яъни тадбиркорлик фаолиятига давлатнинг аралашуви муқаррар ва зарур, деган маънодаги фикрни дастлабки марта шу олим таъкидлаган эди.[14]

А.Смит фикрига кўра, сармоядор ва тадбиркорнинг корхонадаги роли уларнинг биринчисининг мулк эгаси ва иккинчисининг бошқарув функциялари билан белгиланади ва шунга кўра сармоядор фойдаси тадбиркор меҳнат ҳақини ўз ичига олмайди. Бироқ у ўз диққат эътиборини бу тушунчаларнинг фарқига қаратмаган. Шунинг учун бўлса керак, бу тушунчалар (“капиталист” ва “тадбиркор”)

орасидаги фарққа Смитнинг машҳур издоши Д.Рикардо ҳам эътибор бермаган. Шунга асосланиб биз ўйлаймизки, ҳар қандай давлатда бозор муносабатлари қарор топиши арафасида тадбиркорлар мулк эгаларининг фаолияти орасидаги фарқни аниқлашнинг табиий тўсиқлари мавжуд бўлади. Ана шу табиий тўсиқлар ҳам тадбиркорлик функциясини қўзга унчалик ажратиб кўрсатмайди. Сабаби - саноат революцияси пайтида капитализм энди қарор топаётган мамлакатларда ва ўтиш иқтисодиёти шароитида бозор муносабатлари қарор топаётган мамлакатларда кичик ва ўрта корхоналарнинг аксарияти қариндошлик ёхуд танишлар (таниш компанёнлар) орқали ташкил қилинган бўлади. Қариндошликка асосланган корхоналарда одатда ходимлар, айниқса бошқарув персоналининг хизмат вазифалари аралашиб кетади. Бу эса кичик ва ўрта корхоналарда тадбиркор ва мулк эгаси функцияларининг илғаб бўлмайдиган даражада чалкашиб кетганлиги учун уларни бир-биридан ажратиб олиш имконининг камайишига олиб келади. Натижада тадбиркорлик функциясини тушунтириб беришга ХҲҲ аср иқтисодчиларидан (Кантилён, Ж.Б.Сей ва Тюнендан ташқари) деярли ҳеч ким эриша олмади.

Инглиз иқтисодчиси Ричард Кантилён Адам Смитдан деярли чорак аср олдин тадбиркорлик функциясининг алоҳида аҳамиятини кўрсатиб берган эди. Унинг фикрича, бозордаги талаб ва таклиф орасидаги фарқ арзонга сотиб олиш (ишлаб чиқариш) ва қимматроқ сотиш учун имконият яратади. Ана шу имкониятни тезроқ аниқлаган ва ундан самаралироқ фойдаланган кишиларни у тадбиркорлар деб атаган. Кантилён таърифига асосан, тадбиркорлар дейилганда аниқ нархда сотиб олиб ноаниқ нархда сотувчи индивидларга айтилад.[15] Кантилён биринчилардан бўлиб ўз функциясини адо этиш

тадбиркорлардан ишлаб чиқариш фаолиятини талаб қилмайди ва ҳатто, унинг шахсий маблағларини сарф қилишни ҳам талаб қилмаслиги мумкин. Кантилён учун тадбиркорлик - олдиндан кўра билиш ва таваккалчилик қобилятининг намоён бўлишидир. Товар ишлаб чиқариш ва бозор муносабатларининг ривожланиши назариясига катта ҳисса қўшган иқтисодчи Д.Рикардонинг асарларида Ж.Б.Сей, Кантилён дунёқарашларига маълум маънода суянганлик сезилса-да, у тадбиркорликка алоҳида функция сифатида қарамаган.

К.Маркс ҳам тадбиркорнинг алоҳида фаолият тури эканлигига эътибор бермаган. Маркс фойданинг асосий манбаи - эксплуатация ёки янги техникани жорий қилиш деб ҳисоблаган, натижада у сармоядор ва тадбиркор функцияларини қўшиб юборган.

Тадбиркорликнинг энг дастлабки, нисбатан мукамал таърифи бу муаммонинг расман биринчи тадқиқотчиси Тюнен томонидан 1850 йили унинг "Тўсиқ ичидаги давлат (Изолированное государство)" асарида берилган. Унда Тюнен тадбиркор фойдасини ялпи фойдадан инвестиция мақсадида сарфланган сармоялар, бошқариш харажатлари ва суғурта қийматини айириб ташлагандан кейин қолган миқдор сифатида аниқлаган. Шундай қилиб, Тюнен фикрича, тадбиркор фойдаси - таваккалчилик унсури катта бўлгани учун ҳеч бир суғурта компанияси бўйнига олмайдиган таваккалчилик учун мукофотдир. Худди сармоя (инновация) фаолиятида йўл қўйиладиган таваккалчилик каби тадбиркор ҳам ўз соҳасининг ихтирочисини ва тадқиқотчисини ҳисобланади.

Тадбиркорликнинг иқтисодий мазмуни йигирманчи асрда тўлақонли даражада очиқ берилди. Айниқса, Френк Найт[16], Шумпетер[17] (Иқтисодий ривожланиш назарияси) каби

олимларнинг бу соҳадаги қилган меҳнатлари сермахсулдир. Шумпетер бу борадаги энг оригинал фикрларни асослаб берди. Масалан, у тадбиркорлик функция эканлигини асослаб берди. Шумпетер фикрига кўра, бу функцияни бажарадиган субъект битта шахс ҳам бўлиши мумкин, шахслар гуруҳи ҳам ёки ҳукукий шахшам бўлиши мумкин. Яна ҳам диққатга сазовор жиҳати - у инновация, яъни ишлаб чиқаришни ривожлантиришга сармоялар сарфлаш ва тадбиркорлик бир хил тушунчалардир, деган нуктаи назарни илгари суради. Бу фикрга биноан, агар шахс инновация фаолиятини тўхтатса у тадбиркор бўла олмайди. Ҳозиргача Шумпетернинг тадбиркорлик тўғрисидаги фикрлари жиддий танқидга учрагани йўқ.

Шунинг учун тадбиркорлик дейилганда, бозор конъюнктурасидан фойдаланиб фойда олиш мақсадида ишлаб чиқаришга сармоя сарфлаш жараёнини тушуниш мақсадга мувофиқ, деб ўйлаймиз. Шу сармояни инновация мақсадида сарфлаётган шахс, шахслар гуруҳи (ҳатто корхоналар ҳам) эса тадбиркор (лар) дейилади.

Бозор мамлакатларида, жумладан Ўзбекистонда бу борада назария ва амалиётнинг яқинлигига эришилган. "Тадбиркорлик фаолиятининг эркинлиги кафолатлари" тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Қонуни [18]да қуйидаги таъриф келтирилган: тадбиркорлик фаолияти - тадбиркорлик субъектлари томонидан қонунчиликка мувофиқ, таваккалчилик асосида ва ўзининг мулкӣ жавобгарлиги остида фойда (даромад) олишга йўналтирилган фаолият (ушбу Қонуннинг 3-моддаси).

Юқорида айтилган фикрларга суянадиган бўлсак, Қонундаги таърифга тадбиркорлик фаолиятининг инновация мақсадида амалга ошириладиган, йўналтирилган фаолият эканлиги тўғрисидаги қўшимча

қўшилганда тадбиркорликнинг мақсадли фаолият эканлиги тўғрисида тасаввур юзага келиши мумкин. Амалдаги таъриф эса ҳозирги тадбиркорликни бемақсад, фақат таваккалчиликка асосланган фаолият сифатида изоҳлайди.

Ҳозирги замон бозор иқтисодий амалиёти шуни кўрсатдики, тадбиркорлик муваффақиятли амалга ошадиган корхоналар асосан кичик ва ўрта (аксарият ҳолларда хусусий) корхоналар ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси қонунчилигига асосан бундай корхоналар икки турга бўлинади:

-микрофирмалар -
ходимларининг ўртача йиллик сони ишлаб чиқариш тармоқларида 20 тагача, савдо, хизмат кўрсатиш ва бошқа ноишлаб чиқариш соҳаларида 10 тагача бўлган корхоналар;

-кичик корхоналар -
ходимларининг ўртача йиллик сони саноатнинг енгил ва озиқ-овқат, металл қайта ишлаш ва асбобсозлик, ёғочни қайта ишлаш, мебель ва қурилиш материаллари тармоқларида 100 тадан ортиқ бўлмаган; ходимларининг ўртача йиллик сони машинасозлик, металлургия, ёқилги-энергетика ва кимё, қишлоқ хўжалик маҳсулотини қайта ишлаш ва бошқа ишлаб чиқариш тармоқларида 50 тадан ортиқ бўлмаган; фан, транспорт, алоқа, савдо, умумий овқатланиш ва бошқа ноишлаб чиқариш соҳаларида 20 тадан ортиқ бўлмаган корхоналар.

Кичик ва ўрта тадбиркорлик корхоналарининг ходимлар сонининг оптимал ҳажми бўйича дунё мамлакатларида турли тажриба мавжуд. Масалан, АҚШда мамлакатнинг ҳар бир штати Федерал маъмурият тавсияномаларига асосан кичик бизнес тўғрисида алоҳида қонунларга эга бўлиб, кичик корхона

ходимлари сони унинг филиаллари билан биргаликда 500 тадан (ЭХМ ишлаб чиқарадиган корхоналарда - 1000тадан) ошмаслиги керак. Буюк Британияда кичик корхоналарга тааллуқлилиқ ходимлар сони эмас, балки оладиган фойдасига қараб белгиланади. Агар корхона оладиган йиллик фойда 250 минг фунт стерлингдан ошмаса, бундай корхона автоматик равишда кичик корхона ҳисобланади. Франция ва Германияда ёлланма ходимлар сони 50 тадан ошмаган ҳар қандай корхона кичик корхоналар қаторига киради. Ходимлар сони 10 тадан ошмаган корхона хўжайини ҳунарманд дейилади. Кичик корхоналарга тегишлилик Италияда ҳам шунга ўхшайди. Бу ерда ходимлар сони 100 тадан кам бўлган корхоналар кичик деб саналади.

Биз ўрганиб чиққан барча хориж давлатларида кичик ва хусусий тадбиркорлик корхоналари турли имтиёзларга эга. Ўхшаш вазият Россияда ҳам кузатилади. Бу ерда Ўзбекистондаги каби тадбиркорлик субъектлари ходимлар сонига кўра фарқланади. Хусусан, кичик тадбиркорлик корхоналари сифатида ходимлар сони 30 дан (чакана савдо ва маиший хизматда) 100 тагача (саноат, қурилиш ва транспортда) бўлган корхоналар белгиланган.[19,24-26]

Иқтисодий фанда корхоналарнинг нима сабабдан микро-, кичик, ўрта ва йирик корхоналарга туркумланиши тўғрисида илмий асосланган нуқтаи назар кам ишлаб чиқилган. Шунга қарамасдан биз корхоналарнинг ходимлар сонига кўра гуруҳланишига нисбатан ўз нуқтаи назаримизни баён этиб кўрамиз. Маълумки, у ёки бу корхонада ишловчи ходимлар сони корхона бажарадиган ишнинг ҳажмига, қайси тармоққа мансублигига, товарнинг (кўрсатиладиган) меҳнат сифимиға мўлжалланади. Бизнингча, корхона

фаолиятдан олинадиган фойда ва ишлайдиган ходимлар сони орасида ҳеч бўлмаганда маълум даражадаги корреляция алоқаси мавжуддир. Шу билан бирга корхона инновация фаолияти ва бозордаги рақобат ҳам ходимлар сонини белгилашда маълум аҳамиятга эга бўлиши керак.

Назарий-услубий жиҳатдан яна бир фикрни таъкидлаш зарурати сезилади. У ҳам бўлса - "кичик ва хусусий" тадбиркорлик иборасининг кейинги пайтларда кенг тарқалишидир. Бунинг асосий сабабларидан бири — хусусий тадбиркорликнинг ишлаб чиқаришдаги салмоғининг ниҳоят даражада кўпайиб баъзи тармоқларда 100 фоизга яқинлашгани, ўрта тадбиркорликнинг иқтисодий роли жуда сезиларсиз бўлиб қолганлигидир.

2019 йилнинг январь – июнь ойларида кичик бизнеснинг Республика ялпи ички маҳсулотидаги улуши 54%ни ташкил этди. Худудларда кичик бизнеснинг энг катта улуши Жиззах (худудида яратилган ялпи қўшилган қиймат умумий ҳажмининг 78,6 фоизи), Сурхондарё (78,0%) ва Наманган (74,2%) вилоятларида кузатилди. Кичик бизнеснинг энг кам улуши Навоий вилояти (29,9%), Қорақалпоғистон Республикаси (48,8%) ва Тошкент вилоятида (51,3%) қайд этилди.[20]

Шунингдек, 2019 йилнинг январь – июнида республикада 54,0 мингтадан ортиқ кичик корхона ва микрофирмалар ташкил қилинди, бу ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 2,0 марта кўпни ташкил этади.[20]

Шундан келиб чиқиб, тадбиркорликнинг келиб чиқиши турли хил таркибдаги мураккаб эҳтиёжлар йиғиндисининг инъикосидир. Улар биринчи галда, мамлакат иқтисодиётини бозор рақобатига таъсирчан ва унга бардош бера оладиган корхоналарни кўпайтириш зарурати билан; иккинчидан,

тадбиркорлик субъектлари аҳолини меҳнатга жалб қилишнинг энг арзон, афзал ва устивор усули эканлиги билан белгиланади.

Хулоса

Бизга маълумки, сўнги йилларда мамлакатимизда барча соҳаларда бўлгани каби тадбиркорлик соҳасининг ривожига ҳам жуда катта эътибор қаратилмоқда.

Мазкур мақолани ёзиш давомида қуйидаги хулосага келинди:

1.Тадбиркорликнинг келиб чиқиши турли хил таркибдаги мураккаб эҳтиёжлар мажмуасининг инъикосидир. Улар биринчи галда, мамлакат иқтисодиётини бозор рақобатига таъсирчан ва унга бардош бера оладиган корхоналарни кўпайтириш зарурати билан; иккинчидан, тадбиркорлик субъектлари аҳолини меҳнатга жалб қилишнинг энг арзон, афзал ва устивор усули эканлиги билан белгиланади.

2.Муаллиф фикрига кўра, тадбиркорлик дейилганда, бозор конъюнктураси воситасида фойда олиш мақсадида ишлаб чиқаришга сармоя сарфлаш жараёни тушунилади. Шу сармояни инновация мақсадида сарфлаётган шахс, шахслар гуруҳи (хатто корхоналар ҳам) эса тадбиркор (лар) дейилади.

3. Кичик ва хусусий тадбиркорлик аҳамиятининг узлуксиз орта бориши тенденцияси Ўзбекистон ва мамлакатдаги вилоятлар иқтисодиётида ҳам кузатилмоқда.

4. Кичик ва хусусий корхоналар ривожланиш тенденцияларида ўсишга мойиллик кузатилса-да, ҳозирча уларнинг инвестиция салоҳияти ҳали паст. Бу корхоналарнинг тармоқ таркибидан кўринадик, уларнинг аксарият миқдори ноишлаб чиқариш ва олиб-сотиш бўйича ихтисослашгани каби инвестиция қуввати ҳам кўпроқ савдо ва

умумий овқатланиш сингари товар айлануви (ишлаб чиқариш эмас) соҳаларига сарфланмоқда.

5. Фақат назарий ёки чет мамлакатлар тажрибалари эмас, балки мамлакатимиз минтақа ва ҳудудлари тажрибасидан фойдаланиб ҳам вилоятлар ва туманлар иқтисодий ўсишида кичик ва ўрта корхоналарнинг ҳудудий ривожланиш жараёнларида шаклланаётган ижобий тажрибадан фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. PF-4947-son. 2017 yil 7 fevral. Manba: lex.uz.
2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. T.: O'zbekiston, 2016. 53 b.
3. Mirziyoyev Sh. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak.// Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iy davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. Tom 1.- T.: O'zbekiston, 2017. 233-295 b.
4. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan quramiz. T.: O'zbekiston, 2017. 484 b.
5. Mirziyoyev Sh. Konstitutsiya – erkin va farovon hayotimiz, mamlakatimizni yanada taraqqiy ettirishning mustahkam poydevoridir.// Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. Tom 2.- T.: O'zbekiston, 2018. 4-40-b.
6. Karimov I.A. Jamiyatda tadbirkorlik ruhini qaror toptirish – taraqqiyot garovi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2001 yil 17 iyuldagi majlisida so'zlangan nutq // Xalq so'zi. 2001 yil 18 iyul. №140 (2702).
7. Abduraxmanov Q.X. va boshqalar. Personalni boshqarish (O'quv qo'llanma). -T.: «Sharq», 1998. 272 b.
8. Abduraxmanov Q.X., Mamarasulov F.U. Meqnat iqtisodi (Uslubiy qo'llanma). -T.: 1996. 230 b.
9. Abduraxmonov Q. i dr. Teoreticheskiye osnovn menedjmenta personala. - Uchebnoye posobiye. - M., izd. REA im. G.V. Plexanova, 2000. 240 s.
10. Abduraxmanov Q.X. umumiy taqriri ostida. Meqnat iqtisodiyoti va sotsiologiyasi: Oliy o'quv yurtlarining iqtisodiyot sohasi bo'yicha talabalar uchun darslik.-T.. «O'qituvchi», 2001. 480 b.
11. Aykazyan A. Maloye prompllennoye predprinimatelst- vo: 0 realnnx investorax i vnbore (poiske) investitsionnnx proyektov. // Rossiyskiy ekonomicheskij jurnal. -M.: 1997.
12. Alen D.V., Armstrong D.D., Uolken L.S. Osnovn svobodnogo predprinimatelstva. - Kiyev. Ukr. NIINTI. 1992. 18 s.
13. Alimov A.N. Razvitiye malogo biznesa v industrialnom sektore ekonomiki. Avtoref. diss. T, 2000. 24 s.
14. Viner. J. "Adam Smith an Laissez Faire" (Scottish Journal of Political Economy. 1927.)
15. Hebert, R.F, Link A.N. "The Entrepreneur. Mainstream Views and Radical Critiques. 1982."
16. Frank Knight. "Risk, Uncertainty and Profit", 1921.
17. Shumpeter. Teoriya ekonomicheskogo razvitiya, M.: Progress, 1982.
18. Zakon Respubliki Uzbekistan ot 25 maya 2000 g. №69-11 "O garantiyax svobod! predprinimatelskoy

- deyatelnosti". Yuridicheskaya informatsionnaya sistema PRAVO.
19. Reforma v polzu malix", jurnal "Kommersant-Vlast", № 14(467), 24-26 b.
20. O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi. O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy holati, T.: 2019 yil.
Manba: <https://stat.uz>...
21. Doklad o sostoyanii zanyatosti v mire v 1998-1999 gg. Vipusk 3 /Seriya publikatsiy po sotsialno-trudovim voprosam v stranax Vostochnoy Yevropi i Sredney Azii, 1999. Izd.byuro MOT v Moskve. Bo'lim «Globalniye tendensii v zanyatosti», 21-42 -s 2) Internet ma'lumotlari.